

Οι πρώτες κωδικοποιήσεις

Γρηγοριανός και Ερμογενειανός Κώδικας. Στα τέλη του 3^{ου} μ.Χ. αιώνα, επί Διοκλητιανού, καταγράφονται οι πρώτες (ιδιωτικές) κωδικοποιητικές προσπάθειες της αχανούς νομικής ύλης: ο *Γρηγοριανός Κώδικας* (291 μ.Χ.) περιλαμβάνει αυτοκρατορικές διατάξεις των τελευταίων 100 χρόνων και ο *Ερμογενειανός Κώδικας* (295 μ.Χ.) πρόσφατες διατάξεις. Πέραν μίας σελίδας περιεχομένων, οι κώδικες αυτοί δεν έχουν σωθεί. Το υλικό τους, δύο αιώνες αργότερα, θα χρησιμοποιηθεί στον *Κώδικα* του Ιουστινιανού.¹

Ο όρος Κώδικας (*codex*), πριν καταλήξει να σημαίνει την εξαντλητική συλλογή διατάξεων ενός κλάδου του δικαίου, αρχικά σημαίνει απλώς το βιβλίο με τη μορφή που είναι και σήμερα γνωστή, δηλαδή φύλλων συρραμμένων με ράχη, σε αντίθεση με τα ρολά παπύρων ή περγαμηνών που αποτελούσαν την παλαιότερη μορφή βιβλίων.

Ο Θεοδοσιανός Κώδικας. Ο Θεοδοσιανός Κώδικας (438 μ.Χ.) υπήρξε η πρώτη επίσημη κρατική κωδικοποίηση του δικαίου από το ρωμαϊκό κράτος μετά τον Δωδεκάδελο. Ο Αυτοκράτορας Θεοδόσιος Β΄Β΄ (που στην εισαγωγική διάταξη του Κώδικα δηλώνει κατάπληκτος για την έλλειψη στην εποχή του καταρτισμένων νομικών) αναθέτει σε αξιωματούχους να συλλέξουν αυτοκρατορικές διατάξεις από τον Μ. Κωνσταντίνο (312 μ.Χ.) έως και την βασιλεία του ίδιου, οι οποίες συγκεντρώθηκαν ανά θέμα, με εσωτερική χρονική σειρά. Οι συντάκτες διατήρησαν το όνομα του Αυτοκράτορα που είχε συντάξει κάθε διάταξη, τον αποδέκτη και τη χρονολογία της, περικόπτοντας και προσαρμόζοντας το περιεχόμενό τους στα δεδομένα της εποχής για λόγους διαύγειας και επικαιροποίησης, όπως θα συμβεί αργότερα και κατά τη σύνταξη του *Κώδικα* του Ιουστινιανού. Από την θέση του Θεοδοσιανού Κώδικα σε ισχύ, οι αρχικές διατάξεις των Αυτοκρατόρων έπαυσαν να ισχύουν αυτούσιες. Ο Θεοδοσιανός Κώδικας περιλαμβάνει δημόσιο δίκαιο και θα ισχύσει έως την θέσπιση του Ιουστινιανείου Κώδικα το 529 μ.Χ.

Ο νέος κώδικας παρουσιάστηκε το 438 μ.Χ. σε πανηγυρική συνεδρίαση της Συγκλήτου, της οποίας σώζονται τα πρακτικά (τα μόνα σωζόμενα σε πλήρη μορφή), δίνοντας μία γλαφυρή εικόνα της λειτουργίας της. Ο Θεοδοσιανός Κώδικας θα ασκήσει μεγάλη επιρροή έως το Μεσαίωνα. Τα πέντε πρώτα βιβλία του (μαζί με έργα του Παύλου, Γάιου και Παπινιανού) θα περιληφθούν στη συλλογή της *Lex Romana Visigothorum* (ή *Breviarum* του Αλάρικου, 506 μ.Χ.) που θα ισχύσει επί μακρόν στη Δύση. Από το περιεχόμενό της και άλλες πηγές ο Θεοδοσιανός Κώδικας έχει ανασυσταθεί στο μεγαλύτερο μέρος του.

Το έργο του Ιουστινιανού

Ιουστινιανός, *Constitutio Deo auctore*

"1. Επειδή λοιπόν τίποτε από όλα τα πράγματα δεν είναι πιο αξιοθαύμαστο από την ισχύ των νόμων, η οποία θέτει σε ωραία τάξη τόσο τα θεία όσο και τα ανθρώπινα πράγματα και εκδιώκει ο κάθε ανισότητα, διαπιστώνοντας πλέον ότι ο όγκος των διατάξεων, όπως έχουν φθάσει έως εμάς από κτίσεως Ρώμης και την εποχή του Ρωμούλου, βρίσκεται σε τέτοια σύγχυση, εν όψει της ατελείωτης έκτασής τους που υπερβαίνει κάθε όριο του κατά φύση ανθρωπίνως δυνατού: πρώτο μας μέλημα υπήρξε, εκκινώντας από τις διατάξεις των ιερότατων παλαιών Αυτοκρατόρων, να τις

¹ Παπαγιάννη 2002.

τροποποιήσουμε και να τις θέσουμε σε τάξη, ώστε να μπορούν να συγκεντρωθούν σε έναν κώδικα, και, αποκαθαρμένες από ανώφελες επαναλήψεις και όλως ανασφαλείς αντιφάσεις, να μπορούν να προσφέρουν εύκολα σε όλη την ανθρωπότητα την προστασία της ευθύτητάς τους."

Ο Ιουστινιανός ως νομοθέτης. Ο Ιουστινιανός διαδέχεται το θείο του Ιουστίνου το 527 μ.Χ. στο θρόνο της Κωνσταντινούπολης. Πολιτικό του όραμα είναι η αναβίωση του μεγαλείου της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, το οποίο θα καλλιεργήσει σε περισσότερα πεδία. Εδαφικά, με σειρά πολεμικών επιχειρήσεων που διεξάγει μέσω του ικανότατου στρατηγού Βελισσάριου για την ανάκτηση της ιταλικής χερσονήσου και της Ρώμης, που έχουν πέσει στα χέρια των Γότθων και της βόρειας Αφρικής, που κατέχουν οι Βάνδαλοι. Πολιτισμικά, με έργα όπως η ανέγερση της Αγίας Σοφίας, μνημείο της στενής σχέσης του Αυτοκράτορα με το Θεό. Το έργο του όμως με τις σημαντικότερες προεκτάσεις για τον παγκόσμιο πολιτισμό, ήταν η επική αναστήλωση του μεγάλου οικοδομήματος του Ρωμαϊκού Δικαίου που θα οραματιστεί και υλοποιηθεί, με την κωδικοποίηση όλης της ρωμαϊκής νομοθεσίας και των έργων των Ρωμαίων νομικών. Η απήχηση και επιρροή που το έργο αυτό είχε στους μεταγενέστερους, κατατάσσουν τον Ιουστινιανό στις σημαντικότερες μορφές της παγκόσμιας ιστορίας του δικαίου.

Corpus Iuris Civilis. Αμέσως μετά την ανάρρησή του στο θρόνο, ο Ιουστινιανός, ήδη το 528 μ.Χ., θα δρομολογήσει τη συνολική κωδικοποίηση του Ρωμαϊκού Δικαίου που περιλαμβάνεται στις αυτοκρατορικές διατάξεις και το συγγραφικό έργο των κλασικών νομικών.¹ Οι μεσαιωνικοί μελετητές αναφέρονται στα επιμέρους έργα της κωδικοποίησης (*Κώδικα, Πανδέκτη, Εισηγήσεις, Νεαρές*) ως "*Corpus Iuris*" (το σώμα του δικαίου) και αργότερα "*Corpus Iuris Civilis*" (προς διάκριση με το *Corpus Iuris Canonici*, μεσαιωνική συλλογή κανονικού δικαίου).

Η ανάγκη κωδικοποίησης του δικαίου. Ο Ιουστινιανός, στην *Constitutio Deo auctore* με την οποία ανέθεσε το 530 μ.Χ. σε επιτροπή νομικών την σύνταξη του *Πανδέκτη*, εξηγεί ότι η δυσκολία του εγχειρήματος της συνολικής αναθεώρησης του όγκου του Ρωμαϊκού Δικαίου είναι τέτοια, που μόνον η Θεία Χάρη θα το καταστήσει δυνατό (εξ ου και η ονομασία της διάταξης). Το γραπτό μνημείο που καλούνται να συντάξουν οι νομικοί του, ο Αυτοκράτορας αποκαλεί "*ναό της Δικαιοσύνης*". Την εποχή του, ο όγκος των πηγών και έργων του *Ius Civile* που έχουν σωρευτεί, μετά από μία χιλιετία ρωμαϊκής νομικής παραγωγής, είναι τεράστιος και άναρχος. Πολλοί κανόνες είναι απαρχαιωμένοι, άλλοι αντικρουόμενοι ή ασυμβίβαστοι μεταξύ τους, άλλοι δυσεύρετοι. Είχαν προηγηθεί οι κωδικοποιητικές προσπάθειες αυτοκρατορικών διατάξεων με τον Γρηγοριανό, τον Ερμογενειανό και τον Θεοδοσιανό Κώδικα, κανείς όμως δεν είχε έως τότε επιχειρήσει το μεγαλεπήβολο έργο της συστηματοποίησης του συνόλου του έως τότε νομοθετικού χάους.

1. Ο Κώδικας (*Codex*)

Πρώτο έργο της κωδικοποίησης υπήρξε ο παλαιός Κώδικας (*Codex vetus*), που κωδικοποίησε τις υφιστάμενες αυτοκρατορικές διατάξεις. Το έργο επικαιροποίησε τις παλαιότερες κωδικοποιητικές συλλογές του Θεοδοσιανού Κώδικα και των λοιπών κωδίκων, τις οποίες αντικατέστησε, συγκεντρώνοντας και κατατάσσοντας όλες τις *constitutiones* που θα παρέμεναν σε ισχύ. Για τη σύνταξή του

εξουσιοδοτήθηκε (με την *Constitutio Haec*, 528 μ.Χ.) δεκαμελής επιτροπή με επικεφαλής τον Ιωάννη Καππαδόκη, τον Τριβωνιανό, τον αντικήνορα (*antecessor* = καθηγητής της νομικής επιστήμης) Θεόφιλο και δικηγόρους. Οι αυτοκρατορικές διατάξεις συγκεντρώθηκαν θεματικά, ανά τίτλους, με χρονολογική σειρά, διατηρώντας το όνομα του συντάκτη και του αποδέκτη τους, ενώ η επιτροπή εξουσιοδοτήθηκε ρητά να τροποποιήσει τα κείμενα, όπου αυτά ήταν παρωχημένα ή αντιφατικά.ⁱⁱ Ο Κώδικας κατέταξε τις αυτοκρατορικές διατάξεις σε 12 βιβλία, αναπαράγοντας τη δομή του πραιτορικού Ηδίκτου. Η επιτροπή εργάστηκε ταχύτατα και ο Ιουστινιάνειος Κώδικας τέθηκε επισήμως σε ισχύ 14 μήνες αργότερα σε όλη την αυτοκρατορία (τον Απρίλιο του 529 μ.Χ. με την *Constitutio Summa rei publicae*).

Πέντε χρόνια αργότερα (534 μ.Χ.), μετά και την έκδοση του Πανδέκτη, εκδίδεται νέα βελτιωμένη έκδοση του Κώδικα (*Codex Repetitae Praelectionis*), για να περιλάβει τις εν τω μεταξύ εκδοθείσες διατάξεις του ίδιου του Ιουστινιανού. Ο δεύτερος αυτός Κώδικας έχει ανασυσταθεί από επιμέρους αποσπάσματα.ⁱⁱⁱ Περιλαμβάνει περί τις 5.000 αυτοκρατορικές διατάξεις από την εποχή του Αδριανού και εντεύθεν. Ο Κώδικας με ειδική διάταξη τέθηκε σε ισχύ και στη Δύση, στις νέες περιοχές που είχαν εν τω μεταξύ ανακτηθεί από τον Ιουστινιανό και ενσωματωθεί στην αυτοκρατορία.^{iv} Από τη θέση του σε ισχύ, ο νέος Κώδικας υποκατέστησε τόσο τον Θεοδοσιανό όσο και τις παλαιότερες αυτοκρατορικές διατάξεις που έπαυσαν να ισχύουν.

Οι Πενήντα Αποφάσεις. Αν και στον εισαγωγικό νόμο του Κώδικα, την *Constitutio Summa*, αναφερόταν ότι η παραπομπή στις διατάξεις του, σε συνδυασμό με τις απόψεις των νομομαθών, θα αρκούσε για την επίλυση όλων των διαφορών, η αποστολή αυτή παρέμενε δύσκολη, καθώς οι απόψεις των τελευταίων συχνά δεν συμφωνούσαν μεταξύ τους. Ο Ιουστινιανός θα προσπαθήσει αρχικά να συγκεράσει τις διαφορές εκδίδοντας (530 μ.Χ.) τις “Πενήντα Αποφάσεις” (*quingquaginta decisiones*) με τις οποίες επέλυσε με αυθεντική ερμηνεία ισάριθμες διαφωνίες μεταξύ των κλασικών Ρωμαίων νομικών. Το κείμενό τους δεν έχει σωθεί, αν και μέρος τους ενδεχομένως έχει ενσωματωθεί στον Πανδέκτη.^v Αυτός θα αποτελέσει το επόμενο φιλόδοξο εγχείρημα, στο πλαίσιο του οποίου ο Ιουστινιανός, πιθανότατα κατά προτροπή του Τριβωνιανού, θα επιδιώξει να συγκεντρώσει σε ένα ενιαίο έργο τα καλύτερα χωρία των έργων των Ρωμαίων νομομαθών.

2. Ο Πανδέκτης (*Digesta*)

Ο Πανδέκτης αποτέλεσε το σημαντικότερο έργο της Ιουστινιάνειας Κωδικοποίησης, έναν παν-δέκτη της ρωμαϊκής νομικής επιστήμης, όπως και το όνομα του μαρτυρεί. Η κύρια γνώση μας για το Ρωμαϊκό Δίκαιο οφείλεται σε αυτήν την ανθολογία ή εγκυκλοπαίδεια νομικών κειμένων, που διασώζει τον κορμό των σημαντικότερων έργων των Ρωμαίων νομικών. Αν και το έργο ήταν πολύ μεγάλο σε έκταση και περιπλοκότητα για να αποδειχθεί λειτουργικό στην βυζαντινή νομική πράξη, η διάσωσή του σε ένα μοναδικό χειρόγραφο (*Codex Florentinus*) που ανακαλύφθηκε εκ νέου στη Δύση τον ύστερο Μεσαίωνα, έδωσε το έναυσμα για την αναγέννηση της νομικής επιστήμης και μακροπρόθεσμα για την διαμόρφωση των συγχρόνων εννόμων τάξεων, ακολουθώντας τα χνάρια της ρωμαϊκής.

Η νομοπαρασκευαστική επιτροπή. Ένα χρόνο μετά την εισαγωγή του Κώδικα, με την *Constitutio Deo Auctore* της 15^{ης} Δεκεμβρίου 530 μ.Χ., ο Ιουστινιανός αναθέτει την κωδικοποίηση των έργων των Ρωμαίων νομικών στον Τριβωνιανό (σπουδαίο νομικό που έχει λάβει το αξίωμα του *Quaestor Sacri Palatii*, αντίστοιχο σημερινού υπουργού δικαιοσύνης) και 17μελή επιτροπή, απαρτιζόμενη από δημόσιους λειτουργούς, δικηγόρους και καθηγητές νομικής: τους Θεόφιλο και Κρατίνο από την Κωνσταντινούπολη και τους Δωρόθεο και Ανατόλιο από τη Βηρυτό. Η επιτροπή θα συγκεντρώσει αποσπάσματα από τα έργα Ρωμαίων νομικών σε ένα ενιαίο έργο, κατατάσσοντάς τα υπό θεματικούς τίτλους. Το έργο θα ονομαστεί *Πανδέκτης* ή *Digesta* (όρος που χρησιμοποιούν ήδη οι κλασικοί Ρωμαίοι νομικοί σε έργα τους, εκ του *digerere* = κατατάσσω), συγκεντρώνοντας επιλογές από όλο το εύρος των κλασικών νομικών έργων. Το τιτάνιο έργο της επεξεργασίας εκατοντάδων νομικών συγγραμμάτων (τα περισσότερα εκ των οποίων προήλθαν από την πλούσια βιβλιοθήκη του Τριβωνιανού) και η κατάταξη (άνω των 9.000) αποσπασμάτων ανά θέμα, σε ένα έργο 50 βιβλίων, ολοκληρώθηκε από τη συντακτική επιτροπή ταχύτατα, σε μόλις τρία χρόνια, αντί των δέκα που είχαν αρχικά προγραμματισθεί.

Έχει υποστηριχθεί ότι η Στάση του Νίκα, η εξέγερση στον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης των ενωμένων οπαδών των Δήμων (αθλητικών σωματείων) των Βένετων και των Πράσινων που έλαβε χώρα (532 μ.Χ.) κατά τη διάρκεια των εργασιών της επιτροπής σύνταξης του Πανδέκτη και η οποία λίγο έλειψε να ανατρέψει τον Ιουστινιανό, υπήρξε παράγων που επιτάχυνε το έργο της επιτροπής (κάτι εμφανές στην ποιότητα της τελικής σύνθεσης). Κατά τη θεωρία αυτή, η ολοκλήρωση του Πανδέκτη κατέστη απόλυτη πολιτική προτεραιότητα για τον Ιουστινιανό, προκειμένου το μείζον γεγονός της θέσεως του σε ισχύ να εμφανισθεί ως ένα από τα επιτεύγματα της βασιλείας του, για λόγους προπαγάνδας και αποκατάστασης της δημόσιας εικόνας του μετά τη μεγάλη σφαγή στον Ιππόδρομο.^{vi}

Το περιεχόμενο του Πανδέκτη. Ο Πανδέκτης αποτελεί ανθολόγιο των απόψεων των σημαντικότερων Ρωμαίων νομικών, ένα είδος εγκυκλοπαίδειας της νομικής επιστήμης. Αποτελεί μοναδική μορφή νομοθετικού κειμένου με κανονιστική ισχύ, το οποίο βασίστηκε όχι σε νομοθετικές διατάξεις, αλλά στις επιστημονικές απόψεις νομικών. Χωρίς τα μέλη της επιτροπής να δεσμεύονται από τους περιορισμούς του *Αναφορικού Νόμου*, περιλήφθηκαν στον Πανδέκτη αποσπάσματα από 39 συνολικά νομικούς, που χρονολογούνται από την εποχή του Q. Mucius Scaevola (πέθανε το 82 π.Χ.) έως και τις αρχές του 4^{ου} αιώνα, αν και το μεγαλύτερο μέρος προέρχεται από την κλασική περίοδο του Ρωμαϊκού Δικαίου. Κυριαρχούν τα έργα του Ουλπιανού, του Παύλου και του Γάιου (οι τρεις τους καταλαμβάνουν συνολικά πάνω από το ήμισυ του Πανδέκτη). Στην αρχή κάθε παραγράφου, προκειμένου να φαίνεται η ιστορική καταγωγή της διάταξης, διατηρήθηκε το όνομα του νομικού και το έργο του, π.χ. Ουλπιανός, *Σχόλια στο Ήδικτο*. Το γεγονός ότι ο Πανδέκτης αποτελεί συρραφή έργων πολλών νομικών που αντιστοιχούσαν στα δεδομένα άλλης εποχής, οι παρεμβάσεις στα κείμενα από τους συντάκτες του, αλλά και η ταχύτητα της σύνθεσής του από διαφορετικά χέρια είναι εμφανή, σε βάρος ενίοτε της σαφήνειας και ομοιογένειας του τελικού κειμένου. Παρά την προσπάθεια ενοποίησης και συγκερασμού των διαφωνιών των Ρωμαίων νομικών, στο τελικό κείμενο παρέμειναν πολλές αντιφατικές απόψεις.

Τα αποσπάσματα των έργων των νομικών παραπέμπονται σε κάθε κεφάλαιο με την ίδια σειρά. Μελέτες των τίτλων των έργων των νομικών που παραπέμπονται στον Πανδέκτη έχουν καταδείξει

ότι η συντακτική επιτροπή εργάστηκε βάσει οργανωμένου σχεδίου, σε τρεις ομάδες, που είχαν κατανειμίσει μεταξύ τους τα προς επεξεργασία έργα των νομικών. Τα μέλη της επιτροπής συνεργάζονταν όλοι μαζί, μόνον για να συνθέσουν το τελικό κείμενο από τα αποσπάσματα των έργων που είχαν απομονώσει.

Τα παρεμβλήματα. Προκειμένου τα έργα των νομικών, που χρονολογούνται πολλούς αιώνες πριν, να έρθουν πιο κοντά στα δεδομένα της εποχής του, ο Ιουστινιανός εξουσιοδότησε τα μέλη της συντακτικής επιτροπής του Πανδέκτη να κάνουν παρεμβάσεις στα αυθεντικά κείμενα, με περικοπές, αλλαγές και συντομεύσεις όπου κρίθηκε σκόπιμο, τα λεγόμενα παρεμβλήματα (*interpolationes*). Με τις παρεμβάσεις αυτές αντικαταστάθηκαν θεσμοί που ήταν πλέον αναχρονιστικοί (όπως η μεταβίβαση κυριότητας με *mancipatio*) και συντομεύθηκαν ορισμένα χωρία. Κάποια από τα παραπεμπόμενα στον Πανδέκτη αποσπάσματα δεν αποδίδουν επομένως το πρωτότυπο έργο στην αυθεντική του μορφή. Ιδίως στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η ιστορική έρευνα είχε επιδοθεί σε υπέρμετρο βαθμό σε "κυνήγι" εντοπισμού των παρεμβλημάτων στα χωρία του Πανδέκτη, με βάση γλωσσικά στοιχεία ή τη σύγκρισή τους με άλλα νομικά κείμενα. Πλέον θεωρείται ότι οι περισσότερες ιουστινιάνειες παρεμβάσεις στα πρωτότυπα κείμενα είχαν χαρακτήρα γλωσσικής επιμέλειας και ο εντοπισμός τους θεωρείται ασφαλής στις περιπτώσεις όπου έχει τύχει να διασωθεί το αντίστοιχο χωρίο από το πρωτότυπο έργο του ίδιου νομικού.

Δομή και γλώσσα. Η ύλη του Πανδέκτη (150.000 στίχοι) κατανεμήθηκε σε 50 βιβλία που ακολουθούν τη δομή του πραιτορικού ηδίκτου. (Αυτά τα αρχαία «βιβλία» αναλογούσαν περίπου σε κεφάλαια σύγχρονων βιβλίων. Η σύγχρονη έκδοση του Πανδέκτη, μαζί με την μετάφραση, εκτείνεται σε τέσσερις μεγάλους τόμους). Στα εισαγωγικά βιβλία περιλαμβάνονται ιστορικά στοιχεία για τη γένεση της νομικής επιστήμης, στα τελευταία ορισμοί και γενικοί κανόνες δικαίου και τα ενδιάμεσα καλύπτουν κάθε κλάδο του δικαίου, αν και η συστηματική κατάταξη της ύλης πάσχει, καθώς στο εσωτερικό ενός τίτλου μπορεί να βρίσκονται ζητήματα που θεματικά ανήκουν σε περισσότερους. Η γλώσσα του Πανδέκτη είναι η λατινική, η πρωτότυπη γλώσσα των έργων των Ρωμαίων νομομαθών. Ο όγκος του έργου και το γεγονός ότι ήταν γραμμένο στη λατινική γλώσσα, που ομιλείται όλο και λιγότερο στην Ανατολική αυτοκρατορία, καθιστώντας το έργο δύσχρηστο στην νομική πράξη του Βυζαντίου.

Η σημασία του Πανδέκτη. Παρά τις αδυναμίες του, ο Πανδέκτης υπήρξε έργο καθοριστικό για την νομική επιστήμη, καθώς επέτρεψε τη διάσωση εκτενών αποσπασμάτων των έργων των Ρωμαίων νομικών, πριν την οριστική κατάρρευση του δυτικού ρωμαϊκού κόσμου. Με τη συστηματοποίησή τους (κατά τρόπο χωρίς προηγούμενο στην ίδια τη ρωμαϊκή νομική επιστήμη), συγκέντρωσε την ουσία της ρωμαϊκής νομικής σκέψης σε ένα μεγάλο οικοδόμημα. Ο Πανδέκτης θα αποτελέσει το θεμέλιο της μετέπειτα εξέλιξης του δικαίου, τόσο στο Βυζάντιο, όσο και στη Δύση μετά το Μεσαίωνα. Άσκησε σε βάθος τόσο χρόνου τέτοια επιρροή στην οργάνωση της νομικής σκέψης και τη διαμόρφωση του δικαίου παγκοσμίως, που ο ίδιος ο Ιουστινιανός, παρά την πεποίθησή του για τη σημασία του έργου του, δεν θα μπορούσε ποτέ να έχει φαντασθεί ή προβλέψει, όταν οραματίστηκε την μεγάλη κωδικοποίηση του Ρωμαϊκού Δικαίου.

Ένα σχεδόν πλήρες χειρόγραφο του Πανδέκτη, χρονολογούμενο από την εποχή του Ιουστινιανού (ίσως αντιγράφηκε στην Ιταλία μετά την ανακατάληψή της από τον Ιουστινιανό), ο *Codex Florentinus Digestorum* ή *Littera Florentina*, από το 1406 φυλάσσεται στην Λαυρεντιανή Βιβλιοθήκη της Φλωρεντίας. Προερχόμενο από το Αμάλφι (που αποτελούσε μέρος της βυζαντινής επικράτειας του Εξαρχάτου της Ραβέννας τον 6ο μ.Χ. αι., μετά την ανακατάκτηση μέρους της Ιταλίας επί Ιουστινιανού), ανακαλύφθηκε εκ νέου τον ύστερο Μεσαίωνα (12^ο αιώνα) στην Πίζα. Αποτέλεσε την πηγή για την αντιγραφή, διάδοση και το συστηματικό σχολιασμό του μεγάλου νομικού κειμένου στη Δύση, πυροδοτώντας την αναγέννηση της νομικής επιστήμης και των νομικών σπουδών στην Ευρώπη και θέτοντας τις βάσεις του νεώτερου δικαίου.

3. Οι Εισηγήσεις (*Institutiones*)

Εκτός από τα μεγάλα συλλογικά έργα του Κώδικα και του *Πανδέκτη*, ο Ιουστινιανός ανάθεσε στον Τριβωνιανό και τους Αντικλήσορες Θεόφιλο και Δωρόθεο τη δημιουργία ενός συνοπτικού, εισαγωγικού έργου για το Ρωμαϊκό Δίκαιο στα λατινικά, προς χρήση των φοιτητών των νομικών σχολών. Το διδακτικό αυτό εγχειρίδιο έχει τη μοναδική πρωτοτυπία ότι ίσχυσε καθ' εαυτό ως νόμος. Οι *Εισηγήσεις ή Στοιχεία* (*Institutiones sive Elementa*) βασίστηκαν στο (παλαιότερο κατά 3 αιώνες) ομώνυμο έργο του Γάιου και σε άλλα αποσπάσματα κλασικών νομικών (αν και δεν διατηρήθηκαν εν προκειμένω οι τίτλοι των πρωτοτύπων έργων). Υιοθετήθηκε η τριμερής διάκριση του δικαίου από τον Γάιο σε Δίκαιο των Προσώπων, Δίκαιο των Πραγμάτων και Δίκαιο των αγωγών, διαίρεση η οποία θα ασκήσει αργότερα μεγάλη επιρροή στη νομική σκέψη. Οι Εισηγήσεις του Ιουστινιανού είναι όμως έργο πληρέστερο του προτύπου του, αποτελώντας μία πυραμίδα νομικών ορισμών που καλύπτει όλα τα βασικά στοιχεία του *ius civile*. Το εγχειρίδιο προσέφερε την πληρέστερη εισαγωγή στη διδασκαλία του δικαίου στους “ενθουσιώδεις νέους μελετητές του” (όπως αναφέρεται στο προοίμιό του από τον Ιουστινιανό), τους πρωτοετείς στις νομικές σχολές της Κωνσταντινούπολης και της Βηρυτού. Σώθηκε σε μεσαιωνικά αντίγραφα, όπως και η παράφραση των *Εισηγήσεων* από τον αντικλήσορα Θεόφιλο, γραμμένη στα ελληνικά. Για πολλούς αιώνες, στη νεώτερη Ευρώπη, οι μελετητές του δικαίου θα αντλήσουν τις βασικές τους γνώσεις από τις *Εισηγήσεις*.

Η θέση σε ισχύ της κωδικοποίησης. Στις 16 Δεκεμβρίου του 529 μ.Χ. ο Ιουστινιανός κύρωσε τον *Πανδέκτη* και τις *Εισηγήσεις* με διάταξη της οποίας έχει διασωθεί μία λατινική και μία ελληνική εκδοχή, η *Constitutio Tanta/Δέδωκεν*, προσδίδοντας σε αμφότερα ισχύ νόμου, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ 14 ημέρες αργότερα. Οι δικηγόροι δεν μπορούσαν πλέον να επικαλούνται εμμέσως τα αυθεντικά έργα των Ρωμαίων νομικών στο δικαστήριο, καθώς αυτά είχαν πλέον άμεση ισχύ νόμου μέσω του *Πανδέκτη*. Έκτοτε έπαυσε η αυτούσια αντιγραφή και αναπαραγωγή τους, λόγος για τον οποίο ελάχιστα σώθηκαν στην αυθεντική τους μορφή.

4. Οι Νεαρές (*Novellae*)

Παράλληλα με την ολοκλήρωση του κωδικοποιητικού έργου, η νομοθετική ροή του Ιουστινιανού, τα τριάντα επόμενα χρόνια της βασιλείας του, συνεχίστηκε με τις

Νεαρές διατάξεις ή *Novellae constitutiones*, ή απλώς “*Νεαρές*” όπως καθιερώθηκε εφεξής να ονομάζονται οι διατάξεις των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων. Τις *Νεαρές* ο Ιουστινιανός σκόπευε να κωδικοποιήσει, αλλά το σχέδιο δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Οι περισσότερες από τις σωζόμενες 158 *Νεαρές* του Ιουστινιανού^{vii} έχουν συνταχθεί στα ελληνικά, την καθομιλουμένη στην Κωνσταντινούπολη τον 6^ο μ.Χ. αιώνα, με τις λατινικές να σχετίζονται κυρίως με διοικητικά ζητήματα του δυτικού τμήματος της αυτοκρατορίας. Στις *Νεαρές* αναφέρεται κατ’ αρχάς το όνομα του αποδέκτη τους, καθώς αποστέλλοντο σε κρατικούς ή εκκλησιαστικούς αξιωματούχους (ανάλογα με το ρυθμιζόμενο ζήτημα). Ρυθμίζουν ζητήματα κυρίως δημοσίου (διοικητικού, φορολογικού, ποινικού) και εκκλησιαστικού δικαίου, αν και ορισμένες ρύθμισαν σημαντικά ζητήματα αστικού δικαίου, όπως για το γάμο και τις κληρονομίες, εισάγοντας νέες ρυθμίσεις σε σχέση με το *ius civile*, κατά τρόπον που με αυτές εγκαινιάζεται ουσιαστικά το Βυζαντινό Δίκαιο.

5. Η αναμόρφωση των νομικών σπουδών

Από το προοίμιο των *Εισηγήσεων του Ιουστινιανού*

“... Μελετήστε το δίκαιό μας. Βάλτε τα δυνατά σας και αφοσιωθείτε σ’ αυτό. Δείξτε ότι το κατέχετε. Θα δύναστε τότε να καλλιεργήσετε μία ευγενή φιλοδοξία: όταν οι σπουδές της νομικής ολοκληρωθούν, θα μπορέσετε να ασκήσετε κάθε καθήκον που θα σας εμπιστευτεί η διοίκηση του κράτους μας.” Κωνσταντινούπολη, 21 Νοεμβρίου 533.

Με την *Constitutio omnem* (17 Ιανουαρίου 533) ο Ιουστινιανός αναμορφώνει τις νομικές σπουδές. Περιορίζει τη διδασκαλία του δικαίου στις Νομικές Σχολές της Βηρυτού (την “τροφό των νόμων”), και στις βασιλεύουσες Κωνσταντινούπολη και Ρώμη. Απαγορεύει εφεξής τη διδασκαλία από αδαείς στην Αλεξάνδρεια και την Καισάρεια, επί ποινή προστίμου. Ασκεί κριτική στην έλλειψη μεθόδου του παλαιού συγκεχυμένου τρόπου διδασκαλίας του δικαίου και ορίζει λεπτομερώς το πρόγραμμα σπουδών για τα πέντε έτη φοίτησης, δίδοντας συγκεκριμένες οδηγίες προς τους καθηγητές του δικαίου. Οι πρωτοετείς φοιτητές, που θα αποκαλούνται “*νέοι Ιουστινιανοί*”, θα διδάσκονται τις *Εισηγήσεις* και ορισμένα εισαγωγικά θέματα από τα πρώτα βιβλία του Πανδέκτη. Στη συνέχεια, τα επόμενα έτη, θα διδάσκονται τα 36 από τα 50 βιβλία του Πανδέκτη, με συγκεκριμένη σειρά ως προς τα νομικά ζητήματα. Οι τριτοετείς φοιτητές, που αποκαλούνται “*Παπινιανιστές*”, τελούν εορτασμό προς τιμήν του μεγάλου νομικού Παπινιανού. Οι τελειόφοιτοι θα διδάσκονται τον *Κώδικα*. Ο Ιουστινιανός απαγορεύει τη χρήση σημειώσεων και περικοπών των έργων της Κωδικοποίησης για να μην αλλοιωθούν, επί ποινή προστίμου για τους αντιγραφείς παρόμοιων έργων, αν και η διάταξη αυτή στην πράξη θα αποδειχθεί ανεφάρμοστη.

Ο Ιουστινιανός απαγορεύει επίσης τα παίγνια για τους φοιτητές, όπως και το να βλέπουν τους καθηγητές και τους συμφοιτητές τους, υπάγοντας τα σχετικά αδικήματα στη δικαιοδοσία του Έπαρχου της πόλεως. Όπως εν κατακλείδι αναφέρει ο Αυτοκράτορας, επιθυμεί την τάξη στις σπουδές, γιατί “*πρώτα πρέπει να διαμορφώσεις το πνεύμα σου, μετά να ασκηθείς στις επιστήμες*” και προτρέπει τους καθηγητές: “*Αρχίστε να μυείτε, με τη βοήθεια του Θεού, τους μαθητές στην επιστήμη του δικαίου, να τους καθοδηγείτε στο δρόμο που τους ανοίξαμε, ώστε να τους καταστήσετε άξιους λειτουργούς του δικαίου και του κράτους*”.

Αντικλήσορες. Τη διδασκαλία του δικαίου αναλαμβάνουν καθηγητές που αποκαλούνται αντικλήσορες (*antecessores*=ανιχνευτές, όρος με στρατιωτική προέλευση), οι οποίοι αναλύουν απ' ευθείας τα νομικά κείμενα για τους φοιτητές τους, αναπλάθοντας όπου δει (λ.χ. προκειμένου για τα *rescripta* του Κώδικα) τα πραγματικά περιστατικά και κάνοντας χρήση σημειώσεων και επεξηγήσεων. Καθώς η κωδικοποίηση έχει συνταχθεί στην λατινική γλώσσα και το μεγαλύτερο μέρος των φοιτητών τους είναι ελληνόφωνοι, μεταγλωττίζουν επίσης τα κείμενα στα ελληνικά. Δεν άφησαν γραπτό έργο, αλλά γνωρίζουμε τη μέθοδο διδασκαλίας τους χάρις σε σωζόμενες σημειώσεις των φοιτητών τους. Μεταξύ αυτών, η συνένωση των παραδόσεων του Αντικλήσορα Θεοφίλου (που είχε μετάσχει στις νομοπαρασκευαστικές επιτροπές της κωδικοποίησης) επί των *Εισηγήσεων*, τα *Ινστιτούτα*, θα υποκαταστήσουν εν τέλει το πρωτότυπο ως αντικείμενο αυτοτελούς διδασκαλίας. Αν και οι κρατικές νομικές σπουδές που ιδρύει ο Ιουστινιανός θα είναι βραχύβιες (δεν θα επιβιώσουν πέραν του 6^{ου} αιώνα) και η διδασκαλία του δικαίου εφεξής στο Βυζάντιο θα συνεχιστεί ιδιωτικά (κυρίως από δικηγόρους, τους *σχολαστικούς*), η συμβολή των αντικλησώρων, χάρις στη μετάφραση των έργων της ιουστινιάνειας κωδικοποίησης στην καθομιλούμενη ελληνική, θα είναι καθοριστική για τη διαμόρφωση του Βυζαντινού δικαίου και των κειμένων που θα αποτελέσουν το θεμέλιό του.
